

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2022-79-14>
УДК 338.054.23

Тульчинська С.О.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та підприємництва,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Солосіч О.С.

аспірант кафедри економіки та підприємництва,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Tulchynska Svitlana, Solosich Oleksandr

The National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY
OF ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

Дана стаття присвячена формуванню концептуальних засад забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору в умовах воєнного стану. Ідентифіковано основні наслідки впливу воєнного стану на рівні національної економіки, та відповідні впливи на стійкість внутрішньогосподарського середовища підприємницьких структур. Охарактеризовано двоїстість впливу державного регулювання макроекономічного середовища у розрізі забезпечення економічної безпеки підприємництва, та дій підприємств щодо підтримки власного стабільного функціонування. Встановлено перелік потенційних напрямків забезпечення економічної безпеки підприємництва в контексті як державних регуляторних заходів, так і самостійних дій підприємницьких суб'єктів у межах системи забезпечення економічної безпеки окремого господарського утворення.

Ключові слова: економічна безпека, безпека, підприємництво, підприємницький сектор, воєнний стан.

This article is devoted to the formation of the conceptual principles of ensuring the economic security of the business sector in the conditions of martial law. In the conditions of a full-scale war, the issue of national security support becomes primary important, however, a necessary prerequisite for ensuring the completeness of material, resource, monetary, and intellectual support for national security is the support of the economic security of the business sector. Thus, it is important to develop the conceptual principles for ensuring the economic security of the national business sector in current conditions. The article carries out a thorough analysis of the main current and forecast indicators of the state of the national macro-environment in the conditions of a full-scale war, which most fully characterize the favorableness of the national business environment in the context of the opportunities for enterprises to support the economic security of functioning. The main consequences of the influence of the legal regime of martial law and active hostilities on the level of the national economy in terms of structural, sectoral, infrastructural, resource, monetary, fiscal and institutional changes caused by the relevant events have been identified. The impact of active military actions on the stability of the internal economic environment of business structures and management decisions aimed at preserving the existing potential to ensure the necessary level of economic security of the enterprise is determined. The duality of the state regulation influence on the macroeconomic environment in terms of ensuring the economic security of entrepreneurship, and the direct actions of enterprises to support their own stable functioning, is characterized. A list of potential directions for ensuring the economic security of entrepreneurship in the conditions of the legal regime of martial law has been formed, both at the level of subjects of regulatory influence on the macroeconomic environment, and at the level of business structures that, carrying out management activities, ensuring the stability of their own internal environment.

Key words: economic security, security, entrepreneurship, business sector, martial law.

Постановка проблеми. Економічний зміст поняття економічної безпеки характеризується поліфункціональністю та широким розмаїттям семантичних варіацій трактувань, охоплюючи не лише проблематику протидії визначеним загрозам стабільного функціонування конкретного системного утворення, але й формування порядку їх своєчасної превенції, складанню передумов безпечного розвитку, прогнозуванню перспективних станів системи на основі сценарного підходу і т.д. Особливого прикладного значення даний напрям економічної науки набуває в умовах дії правового режиму воєнного часу на тлі наростання глобальних безпекових загроз та появи ознак майбутньої глобальної рецесії. Перехід держави до умов воєнного стану зумовлює активні трансформаційні процеси основних сфер життєдіяльності суспільства та функціонування системоутворюючих інститутів у розрізі економічної, політичної, соціальної, нормативно-правової та екологічної сфер, що призводить до пришвидшеної зміни структурних показників національної економіки, на пряму впливаючи на безпековий потенціал її основних суб'єктів. Ключовою особливістю воєнного стану як правового режиму є наявність перманентної загрози національній безпеці, що у контексті забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур виявляє себе у постійно діючій загоді фізичної безпеки персоналу, збереженню виробничої інфраструктури, необхідності провадження адаптивної логістики процесів збуту, здійснення гнучкої управлінської політики з елементами ситуативного підходу з метою забезпечення швидкості реагування на оперативні виклики та задачі. Більш того, варто зауважити, що економіка воєнного стану спричиняє кардинальні зміни у структурі та напрямках розподілу національного доходу, відбувається репріоритизація попередньо визначених напрямків розвитку їх звуження до найбільш критичних елементів забезпечення, іммобілізація основних складових ресурсного потенціалу.

Виходячи з цього, окреслена проблематика актуалізує питання дослідження основних підходів та засад щодо забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах воєнного стану, які складають основу макроекономічної стабільності держави, з одного боку, в контексті генерації ними основного обсягу доданої вартості

та податкового наповнення дохідної частини бюджету, а з іншого, у розрізі забезпечення задоволення базових потреб населення у відповідних товарах та послугах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика дослідження економічної безпеки підприємництва як на рівні національної економіки, так і в контексті галузевих та локальних підприємницьких структур залишається предметом активного наукового дискурсу. Одними з найбільш вагомих досліджень у яких відбулася концептуалізація економічної безпеки як самостійного напрямку економічної науки, варто відзначити праці таких вчених як І. Бланк, З. Варналій, Л. Гончаренко, К. Горячева, Я. Жаліло, Ф. Журавко, Г. Козаченко, О. Кравченко, С. Лабунська, Л. Малюта, І. Нагорна, Н. Писаренко, С. Покропивний, А. Чупіч, Ю. Шиленко.

Однак, актуалізація принципово нових викликів щодо забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів в умовах воєнного стану, потребує перегляду та осучаснення існуючих підходів та напрямків підтримки стабільного безпекового стану підприємництва в умовах перманентної військової загрози.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у формуванні концептуальних засад забезпечення економічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану шляхом аналізу та систематизації особливостей впливу даного правового режиму на економічну безпеку підприємництва та ідентифікації напрямків її підтримки суб'єктами макро- та мікрорівня.

Виклад основного матеріалу. Функціонування суб'єктів підприємництва в умовах дії правового режиму воєнного стану характеризується низкою нормативно-правових обмежень, що регламентуються відповідними законодавчими актами. Утім, попри існування низки рестрикційних норм, пов'язаних з питаннями управління кадрами, організацією робочого часу, виробничим профілюванням підприємства тощо, найбільш впливовими з позиції можливостей та ефективності провадження господарської діяльності залишаються економічні наслідки ведення активних бойових дій на рівень ділової активності та ресурсний потенціал національної економічної системи. Підтвердженням даної тези слугують аналітичні розрахунки Світового банку, згідно яких обсяг прямих збитків завданих економіці Украї-

ни унаслідок війни сягає 349 млрд дол. (з них 97 млрд дол. – прямі; 252 млрд дол. – непрямі). Закономірним наслідком понесених втрат є істотне падіння реального ВВП, що протягом другого кварталу 2022 року знизився на 19,1%, і згідно прогнозних розрахунків урядових організацій досягне 33,2% у річному еквіваленті. Аналогічний вплив спостерігається й у показниках платіжного балансу, що внаслідок різкого падіння експортних операцій, станом на липень 2022 року демонструє дефіцит у розмірі 0,3 млрд дол. [1]. Окремо слід зазначити, що значного впливу економічний потенціал вітчизняних підприємницьких структур зазнав внаслідок розриву ланцюгів промислової кооперації, для порівняння обсяг ВВП, генерованого нині окупованими територіями, складає 9%, при цьому, якщо враховувати вплив розриву промислових зв'язків даний показник охоплює 20% ВВП, а згідно аналітичних даних, що беруть в розрахунок прифронтові регіони та регіони ведення бойових дій, то обсяг проблемних секторів, розрахованих у частці відповідного ВВП складає 30–35% [2]. Значення наведених вище показників зумовлені в першу чергу фізичною деструкцією численних об'єктів промислової та соціальної інфраструктури України, так згідно розрахунків Київської школи економіки, за час війни було повністю або частково зруйновано 412 промислових підприємств, руйнувань зазнали 141 об'єкт соціальної інфраструктури, 1153 туристичних, спортивних та культурних закладів; при цьому, лівова частку встановлених збитків припадає саме на житловий фонд та відповідну житлову інфраструктуру (72%) [3]. Сукупний вплив означених вище фактів, призвів до відповідної динаміки цін в економіці, так згідно даних державної статистики станом на серпень 2022 року показник інфляції сягнув 19,5% [4]. Водночас, згідно даних урядового макропрогнозу, значення індексу споживчих цін у 2023 році очікується на рівні 30,6%, а рівень безробіття – 28,2% [5].

Таким чином, підсумовуючи приведені вище дані, пропонуємо визначити основні прямі та опосередковані наслідки впливу активних бойових дій на стан підприємницького сектору в контексті забезпечення економічної безпеки його функціонування. До прямих наслідків варто віднести:

– руйнація значної частини вітчизняного промислового потенціалу, зокрема підприємств стратегічного значення;

– знищення об'єктів дорожньої, інженерно-технічної, соціальної, комунальної та критичної інфраструктури, наявність постійної загрози пошкодження електротехнічних, комунікаційних та інших мереж критичного забезпечення підприємств промислово розвинутих регіонів України;

– розрив сформованих ланцюгів постачання та промислової кооперації, необхідність оперативного пошуку нових шляхів організації збуту та постачання для забезпечення безперебійної роботи підприємств;

– ускладнення логістичних процедур, викликане різною інтенсивністю бойових дій та руйнуванням існуючих шляхів транспортного сполучення, закономірне здорожчання вартості логістичних послуг, звуження можливостей здійснення експортних операцій;

– розбалансування структури державного бюджету у бік кратного понаднормового збільшення видаткової частини та скорочення дохідної, що в свою чергу спричиняє ріст незабезпеченої емісії грошової маси, провокуючи прискорення інфляційних процесів;

– девальвація національної грошової одиниці, що викликає пропорційне зростання вартості імпортованих складових вітчизняних товарів, прискорюючи тим самим ріст цін;

– криза ринку праці, що виявляє себе як у різкому рості безробіття внаслідок закриття великої кількості підприємств, так і у зниженні обсягів пропозиції висококваліфікованих фахівців, істотна частка яких була релокована, переміщена у більш безпечні регіони або залишилася на окупованих територіях;

– припинення фінансування державою програм розвитку, внаслідок перерозподілу бюджетних коштів на користь сектору національної безпеки;

– загострення кризових явищ у енергетиці, ріст цін на енергоносії, що спричинено руйнуванням виробничого та інфраструктурного забезпечення даного сектору економіки та інтенсифікацією глобальної енергокризи;

– зростання облікової ставки, паралельний ріст вартості кредитних ресурсів та зменшення їх доступності для підприємницького сектору;

– неможливість залучення іноземного капіталу, обмовлена критичним рівнем ризикуваності таких дій в умовах воєнного стану, що унеможлиблює активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності.

До опосередкованих наслідків, що відображають реакцію підприємницьких структур та відповідного економічного середовища в умовах воєнного стану, можна віднести наступні:

– трансформація управлінських підходів з метою забезпечення гнучкості та оперативності прийнятих рішень, заснованих переважно на ситуативному підході;

– зміна виробничої програми підприємств та кількісної структури асортиментних позицій продукції на користь стандартизованих товарів, що володіють високим попитом;

– активізація соціально відповідальних ініціатив суб'єктів підприємництва у частині надання гуманітарної допомоги, ресурсної та фінансової підтримки збройних сил;

– ріст потреби підприємств у операційному капіталі;

– посилення існуючих тенденцій до застосування дистанційних форм трудової зайнятості, зміна внутрішнього трудового розпорядку з метою забезпечення фізичної безпеки персоналу;

– послаблення податкового тягаря, внаслідок зменшення податкових ставок та дерегуляції контрольних функцій держави у сфері здійснення контрольно-ревізійних процедур та податкових перевірок;

– необхідність застосування гнучкої системи ціноутворення, що супроводжується істотним скороченням рівня рентабельності підприємств як реакція на різке падіння платоспроможного попиту;

– складнощі організації процесу релокації бізнесу, пов'язані із високою вартістю транспортних послуг, необхідністю формування нових промислових зв'язків, проблемами переміщення персоналу та пошуку нових виробничих майданчиків.

Таким чином, представлена вище сукупність прямих та опосередкованих наслідків активних військових дій на забезпечення економічної безпеки вітчизняного підприємництва формує ряд викликів довгострокової стабільності функціонування економічної системи як у макро-, так і у мікроекономічному розрізі. Більш того, варто

зауважити, наявність дуального взаємозв'язку та взаємовпливу характеру макросередовища, провідний вплив на стан якого в умовах воєнного часу чиниться системою державного регулювання, та організованістю внутрішньої безпекової політики конкретних підприємств, які складають основу мікросередовища підприємництва. Адже лише злагодженість державної економічної політики та стійкість внутрішніх систем забезпечення економічної безпеки підприємств дозволить досягти безпекового синергізму у контексті ефективного реагування на оперативні виклики та загрози мінімізуючи втрати як національної економічної системи, так і окремих підприємств.

Саме тому, далі пропонуємо розглянути основні напрямки безпекового регулювання макроекономічного середовища в умовах воєнного стану, а також відповідні заходи безпекової стабілізації внутрішнього середовища підприємницьких структур. Основними напрямками безпекового регулювання макроекономічного середовища в умовах воєнного стану є наступні: (1) формування комплексної програми відновлення пошкодженої інфраструктури з чіткою пріоритезацією напрямків залучення коштів, належним техніко-економічним обґрунтуванням, розподілом зон відповідальності та джерел залучення ресурсів; (2) запровадження податкових знижок, системи спеціальних знижених ставок оподаткування для підприємств, що активно провадять заходи інноваційної діяльності або надають значні обсяги гуманітарної допомоги; (3) розширення переліку товарів критичного імпорту, в першу чергу, додавши у нього будь-яку сировину, з якої виробляються вітчизняні товари [6, с. 242]; (4) реалізація державного замовлення або відповідних програм відновлення пошкодженої інфраструктури згідно принципу локалізації; (5) переорієнтація сировинних галузей економіки на експортоорієнтовані галузі промислової переробки; (6) залучення іноземних партнерів, міжнародних організацій, ініціювання створення грантових програм відновлення та підтримки підприємництва; (7) цифровізація системи обов'язкової звітності підприємств з метою зниження адміністративного навантаження на систему обліку підприємств; (8) посилення антикорупційного контролю цільового використання бюджетних коштів; (9) створення тристоронніх платформ

комунікаційної взаємодії підприємницького сектору, держави та громадськості.

До основних заходів безпекової стабілізації внутрішнього середовища підприємницьких структур в умовах воєнного стану віднесемо наступні: (1) проведення аудиту кількісного складу штату підприємства, виробничої програми, кількісного та структурного складу асортиментного ряду продукції на предмет виявлення додаткових безпекових резервів; (2) перегляд існуючого переліку постачальників підприємства (на предмет ризикованості), створення резервних сценаріїв забезпечення безперервності виробничого процесу на випадок зриву термінів поставок; (3) перегляд поточних планів розвитку підприємства на користь стабілізаційних/антикризових заходів; (4) розробка сценаріїв роботи підприємства на випадок пошкодження складових елементів виробничої інфраструктури; (5) дотримання рекомендацій державних та місцевих органів влади щодо забезпечення безпечності трудового процесу в умовах воєнного стану; (6) використання підходів антисипативного управління з метою забезпечення вчасного розпізнавання зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ шляхом дослідження слабких сигналів про небезпеку [7]; (7) розробка детального плану релокації підприємства на випадок перенесення зони бойових дій у безпосередню близькість до територіального місцезнаходження підприємства; (8) перегляд існуючих посадових інструкцій з метою вилучення з них непродук-

тивних операцій бюрократичного характеру; (9) забезпечення стабільного каналу зв'язку керівного складу підприємства та середньої ланки управління.

Підсумовуючи вищевикладене, процес забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору має будуватися на синергійній взаємодії державного регулятора як генератора додаткових можливостей підтримки стабільного стану підприємств, та самих господарюючих суб'єктів в контексті організації ними ефективної внутрішньої безпекової політики.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було сформульовано концептуальні засади забезпечення економічної безпеки підприємницьких суб'єктів в умовах дії правового режиму воєнного часу. Проведено аналіз поточного стану та прогнозних значень основних макроекономічних показників, які характеризують сприятливість безпекового середовища підприємництва. Встановлено, що в умовах воєнного стану та ведення активних бойових дій відбувається неконтрольований ріст ризикованості ведення підприємницької діяльності та істотно звуження можливостей ефективної адаптації до кризових умов середовища, що вимагає імплементації планомірної безпекової політики стабілізації макросередовища з боку держави та цілеспрямованої політики розбудови організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки конкретних підприємств з метою досягнення стійкості їх внутрішнього мікросередовища.

Список літератури:

1. Економіка України під час війни: інвестиції чекають на порятунок. Вересень 2022. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-september/> (дата звернення: 27.09.2022).
2. Коротко. Втрати, стійкість, оптимізм: що треба знати про стан економіки за повномасштабної війни. *Ліга Фінанси*. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/article/poteri-ustoychivost-optimizm-kakoe-sostoyanie-ekonomiki-i-bankov-za-polgoda-voynu> (дата звернення: 27.09.2022).
3. Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$114.5 млрд. *Kyiv School of Economics*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-114-5-mlrd/> (дата звернення: 27.09.2022).
4. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.09.2022).
5. Долар по 50 грн: стали відомі деталі урядового макропрогнозу на наступний рік. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/1/691028/> (дата звернення: 27.09.2022).
6. Матвеев М.Е., Лебедченко В.В., Гайдай Г.Г. Регулювання ЗЕД в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 5. С. 232–245.
7. Верхоглядова Н.І. Особливості управління безпекою підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1395> (дата звернення: 27.09.2022).
8. Тульчинська С.О., Солосіч О.С., Чорній В.В. Вплив діджиталізації управлінських процесів на систему забезпечення економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 54–58.

References:

1. Ekonomika Ukrainy pid chas viiny: investytsii chekaiut na poriatunok [Economy of Ukraine during the war: investments are waiting for rescue]. Tsentr ekonomichnoi stratedii. Available at: <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-september/> (accessed 27 September 2021).
2. Korotko. Vtraty, stiikist, optymizm: shcho treba znaty pro stan ekonomiky za povnomashtabnoi viiny. Liha Finansy [Briefly. Losses, resilience, optimism: what you need to know about the state of the economy during a full-scale war]. Available at: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/article/poteri-ustoychivost-optimizm-kakoe-sostoyanie-ekonomiki-i-bankov-za-polgoda-voyny> (accessed 27 September 2021).
3. Zahalna suma priamykh zbytkiv infrastruktury zrosla do \$114.5 mlrd [The total amount of direct damage to infrastructure increased to \$ 114.5 billion]. Kyiv School of Economics. Available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priamykh-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-114-5-mlrd/> (accessed 27 September 2021).
4. Derzhavna sluzhba statystryky Ukraini [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27 September 2021).
5. Dolar po 50 hrn: staly vidomi detali uriadovoho makroprohnozu na nastupnyi rik [A dollar for 50 hryvnias: the details of the government's macro forecast for the next year became known]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/1/691028/> (accessed 27 September 2021).
6. Matveyev M.M., Lebedchenko V.V., Haidai H.H. (2022) Rehulivannia ZED v umovakh vijny [Regulation of foreign economic activity in war conditions]. *Naukovi perspektyvy*, no. 5, pp. 232–245.
7. Verkhoglyadova N.I. (2022) Osoblyvosti upravlinnia bezpekoiu pidpriemnyts'koi diial'nosti v umovakh voiennoho stanu [Features of entrepreneurship security management in conditions of war]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. 39. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1395> (accessed 27 September 2021).
8. Tulchynska S.O. Solosich O.S., Chornii V.V. (2021) Vplyv didzhytalizatsii upravlins'kykh protsesiv na systemu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The influence of digitalization of management processes on the economic security system of the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 9, pp. 54–58.